

ciói helyett azonban a mostani kijelentést, „*még HALLGATNI kell, még a számat befogom*”, mély rezignáció telíti. A művek rondó-szerkezete ellenére a történet lezáratlan marad. E nyitottság szoros összefüggésben áll mindazzal, ami jelen pillanatban lehetetlenné teszi a válaszadást.

Thomka Beáta

IVÁN GYENYISZOVICSTÓL A HŰSÉGES RUSZLÁNIG

Kedves Olvasó!

Örömmel tudatom, hogy megint megjelent egy híres orosz regény: a hetvenes-nyolcvanas évek egyik tiltott „slágerdarabja”, a HŰSÉGES RUSZLÁN.

(Azok, akik figyelemmel kísérték a „hivatalos” és a „nem hivatalos” szovjet irodalmat az elmúlt húsz évben, tudják, hogy a „nem hivatalos”, azaz Nyugaton publikált művek közül Brodskij versei mellett talán a leghíresebb, a legszélesebb [szűk] körben ismert három próza Vlagyimir Vojnovics IVÁN CSONKIN-ja [ZSIZNYI NYEBOUCSÁJNÓJE PRIKLJUCSÉNYIJA SZOLDÁTA IVÁNA CSONKINA], Alekszandr Zinovjev TÁTONGÓ MAGASSÁGOR-ja [ZIJAJUSSIJE VŰSZÓTŰ] és Georgij Vlagyimov HŰSÉGES RUSZLÁN-ja [VÉRNŰJ RUSZLÁN] volt.)

A HŰSÉGES RUSZLÁN-t a Magvető Könyvkiadó adta ki, úz-tizenöt éves késéssel, lélekszakadva, megelőzve a kiadói jog kérésében az Európa Könyvkiadót, amely ugyanolyan késéssel, ugyanolyan lélekszakadva sietett (volna) piacra dobni a regényt, még időben – tudniillik amíg még a téma (légervilág) érdekes, vagy esetleg: amíg még az emberek kedvesek orosz regényt. A két kiadó közt dúló „gyorsasági” versenyben ezúttal győzött a Magvető – övé a dicsőség. És a szégyen is, mert semmivel sem magyarázható módon elhagyták a regény eredeti címét, és az (apró betűs) alcímet tették meg főcímné (EGY ÓRKUTYA TÖRTÉNETE), nyilván abból a megfontolásból, hogy egy ilyen cím talán jobban vonzza a Tisztelt Olvasót, aki az utóbbi két év eseményei és leleplező irodalma hatására ma már az elektrosokkra is

csak alig-alig biccentü a füle botját. (Ehhez képest elenyésző érvnek számított az író akaratának tiszteletben tartása, úgyszintén az irodalmi allúzió Puskin RUSZLÁN ÉS LUDMILLÁ-jára. Tény és való: sem a fordítói hűség, sem az irodalmi allúzió nem tartozik a profitorientált eszközök közé.) De könyvészetü remekléssel sem büszkélkedhet ez esetben a kiadó. Csúnya a könyv borítója, a hatásvadász harsánypiros betűk, a belül szinte margótlan tükör, és bosszantók az olvasás közben önállósodó, kihulló lapok. Az viszont tagadhatatlan, hogy a regény már 1989 végén kapható volt a könyvesboltokban. Meg az is, hogy azóta se lehetett olvasni, hallani róla semmit... Hát ezért fölösleges volt a nagy sietség. Lehetett volna találni szebb borítót, nyugodtan meg lehetett – és kellett – volna hagyni az eredeti címet, és a fordítót is kár volt úgy siettetni. (Ha elég ideje lett volna, bizonyosan talál szerencsésebb rövidített alakokat is, mint például a „*Kapt Eltrs Krk Engdét Jelteni*”, s ha valaki rendesen átnézi az általam egyébként nagyon becsült fordító megszokottan alapos, megbízható fordítását, elkerülhető lett volna az olyasféle mondat-szerkezet is, mint a „...*lompa bánat, amin nem tudsz se úrrá lenni, sehova nem tudsz előle elmenekülni*”.)

Rövid személyes kitérő: ezt a könyvet valamikor régen szívesen lefordítottam volna én is. Kétszer ajánlottam fel az Európa Könyvkiadónak fordításra, először a hetvenes évek második felében, aztán úgy szűk tíz évre rá, még mindig túl korán. Amikor végül is a kiadó elhatározta (elhatározhatta) magát a könyv megjelenítésére, már nekem nem volt kedvem a fordításhoz. (Minden idő eljön, de van, ami túl későn.) Mindez azonban nem változtat azon, hogy a regényt ma is érdemes és holnap is érdemes lesz elolvasni.

Az általam ismert lágerregények közül az IVÁN GYENYISZOVICS EGY NAPJA a legklasszikusabb, és talán a HŰSÉGES RUSZLÁN a legmeggrázóbb mű. De nem lehet kihagyni a lágerirodalomról szólván Varlaam Salamov kolomai történeteit sem.

Anélkül, hogy részletekbe menően tárgyalnánk az IVÁN GYENYISZOVICS-ot és a KOLOMAI TÖRTÉNETEK-et, néhány általános megállapítás mindenképpen ide kívánkozik.

A XX. század második felének Hollywoodon edzett kultúrájában Szolzsenyicin kisre-

génye éppen visszafogott hangjával, szikár egyszerűségével tudott hatni. (No meg persze azzal, hogy elsőként adott irodalmi hírt a sztálini lágerokról.) Összvetve az azóta megjelent nem csekély számú légertörténettel, azt kell mondanunk, hogy az ő regénye rendelkezik a legszélesebb társadalmi perspektívával, a legegységesebb mondandóval. Ahogy leírja a lágerben élő emberek hétköznapjait, egy idő után úgy érezzük, hogy ez az egész egyformán érvényes „kintiekre” és „bentiekre”, szabadokra és nem szabadokra. A lágerélet olyan, mint az élet, csak még olyanabb. Kevésbé sarkosan fogalmazva: az emberi közösségekben meglehetősen hasonló primer törvényszerűségek uralkodnak, és ezekhez ki-ki a maga alkainak megfelelően alkalmazkodik vagy sem. De ha nem, akkor megnézheti magát. Erre mifelénk különösen. (Természetesen minél szabadabb egy közösség, annál kevesebb alkalmazkodást követel meg az egyénektől.) Mindazonáltal az írónak feltehetően esze ágában sem volt ilyesmit állítani vagy akár csak sugalmazni is. Egyszerűen csak figyelte az embereket (az értelmiségieket érezhetően némi ellenszennvel), s pontosan látott és látatott. Az ő lágerének valódi határai alighanem az ország határai, vagy – borúsabb napokon – a föld kerülete. Hiszen, mint fentebb már állítottuk, az aktuálkrónikán túli értelmezési mezőben az IVÁN GYENYISZOVSZIKUSZ lágere tulajdonképpen egy kémiai kísérlet lombikjának szerepét játssza, amelynek segítségével megtudhatjuk, hogyan viselkednek egymás között az elemek egy adott zárt térben.

(Nagyregényeiben Szolzsenyicin már sehol nem ilyen visszafogott, csöppet sem elégszik meg a pusztá leírással, tanít és magyaráz, és – véleményem szerint – sehol nem jut olyan „measze”, mint ebben a kisregényében s talán még egy-két novellájában.)

Varlaam Salamov légertörténetei ezzel szemben valóban arról és csakis arról szólnak, ami a tárgyak, egyszerűen és szörnyűségesen. A történetek külön-külön érvényes fényképdarabjai a lágeréletnek. Erős kontúrjaik akár a képek szégyelyei, lehetetlenül tesznek minden illeszkedést az olvasó részéről: itt a kinti világ fényévnnyi távolságra van a légervilág pokolbugyraiától. Salamov történetei irodalmi dokkumentumképek, melyek sorába szervesen

tartozik bele a Hőséges Ruszlán könyv borítóján látható fényképe is.

Vlagyimov, a HŐSÉGES RUSZLÁN írója, Szolzsenyicinnel és Salamovval ellentétben soha nem tapasztalta meg személyes sorsában a lágeréletet. Neki, egy fiatalabb generáció tagjaként, egy másik eléggé úpikusnak mondható sors, az emigráció jutott osztályrészül. (A hetvenes évek elején utasították ki a Szovjetunióból, s tudtommal éppen amiatt, hogy a HŐSÉGES RUSZLÁN kéziratát külföldre juttatta, hosszas, eredménytelen otthoni próbálkozások után.) Az ő légertörténete, jóllehet alig néhány évvel később íródott, mint az IVÁN GYENYISZOVSZIKUSZ, alapvetően másról szól, mint ahogy más a nézőpontja is: a fiúk és az unokák nemzedékének nézőpontja, egyfajta visszatekintés, ha nem is a folyó túloldaláról, de már megfelelő távolságra az örvény szívtőlcséretől, a hatvanas évek közepének enyhültebb légkörében. És hogy mennyire reménykeltők voltak, lehetnek azok a hatvanas évek, melyeknek enyhültebb légköre visszanezve oly viszonylagosnak tűnik a mából, azt jól mutatja az is, hogy akkor íródott a HŐSÉGES RUSZLÁN. Nem mintha a regény optimista kicsengésű volna. De az elbeszélő mégiscsak a félműltba tudta helyezni tárgyát, s az ekképp érzékelhető távolság volt az, ami lehetővé tette számára, hogy egy valóban szomorú regényt írjon, olyat, amelyet ma feltehetően kevésbé írhatna meg, mint akkor. Mert a szomorúsághoz távolság kell – távolság a fájdalomtól.

A történet ott kezdődik, hogy felosztatnak egy légert, a foglyokat szélnek eresztik, s szélnek eresztik a születésüktől fogva elkülönített, speciálisan kiképzett lágerkutyákat is. Ezeknek egyike Ruszlán, a regény első számú főhőse. A lágerkutyák egész életükben csak egyféle szolgálatot ismertek, s most, hogy ennek a szolgálatnak hirtelen vége szakadt (1953-ban feltehetően), szinte reménytelenül nehéz beilleszkedniük a kinti életbe. Az éhenhalás szélén álló Ruszlán (bárhogy mardossa is az éhség, nem hajlandó idegentől elfogadni táplálékot) visszaidézi a Szolgálat nehézségét, de mégis vágyva vágyott hétköznapjait, amikor még volt értelme az életének (ez az értelme a Szolgálat volt), amikor még szerethetett (a Gazdáját szerette, akit a Szolgálatnak köszönhetett). Igyekszik hű maradni mindahhoz, amire tanították, s örökös készenlétben várja a Szolga-

lat újabb hívó szavát. De ez a hívó szó egyre késlekedik. Ruszlán éppúgy nem tud már visszatérni a normális életbe, mint az a volt lágerlakó, akinek a kísérésére vállalkozik a közeli faluban, s éppoly kevéssé is tehet erről, mint az őrizettje. A két áldozat, Ruszlán és a volt lágerlakó kettős portréja egy újabb irodalmi párhuzamot idéz fel (a már korábban említett Puskin-műre való utalás mellett): Ruszlán és a volt lágerlakó kettőse afféle újkori Don Quijote–Sancho Panza ábrázolás, melyben Ruszlán viseli Don Quijote szellemruháját, s a volt lágerlakó Sancho Panzáét. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Ruszlán–Don Quijote minden kiválósága ellenére is a rossz oldalon áll, hiszen az elnyomókat szolgálta, még ha ennek nem is volt tudatában, máris megértjük, hogy miben rejlik ennek a könyvnek az igazi újdonsága a többi lágerregényhez képest. Itt ugyanis nem az emberi viselkedésminták és nem is a lágerélet leírása, az archív képek felidézése áll a középpontban, hanem maga az etikai vétség, annak minden konzekvenciájával; a megcsalattatás, mely – ellentétben a bűnnel – egyként érvényes őrzőre és őrizetre. Vlagyimov nem kívánja összemosni a halált bűnösök és áldozatok között, de történetének szereplői közül mégis csak egyre állik rá a gonosztevő címkéje (ez a lágerparancsnok), és hősi jellemvonásokkal is csak egy szereplőjét ruházza fel: Ruszlánt. Bár ez a szemléletmód gyökeresen különbözik az általánosságban uralkodó XX. századi orosz–szovjet történelemszemlélettől, melyben a dicsőségtudat és a hősiesség játszották (nem is minden alap nélkül) a legfőbb szerepet egészen a közelmúltig, az orosz olvasók számára most kétségkívül gyógyírként hathat az a felfedezésszámba menő igazság, hogy az emberek döntő többségükben nem tiszta fehérek és nem tiszta feketék. Vlagyimov nagy érdeme, hogy mindezt úgy tudja elmondani, hogy közben tisztán megőrződik (felmutatva) a tradicionális orosz pátosz. A tragédián, akár a Vlagyimiri Istenanya fekete ruháján, óarany a szegély. S noha a történet nem mentes némi csináltságtól helyenként, éppen e fájdalmasan aktuális nézőpontjának köszönhetően nemcsak népszerű, de azt hiszem, maradandó alkotása is a kortárs orosz irodalomnak.

A hűséges Ruszlán – ezt nem lehet nem észrevenni, és nem lehet nem kimondani – szim-

bólum is: talán az egész XX. századi orosz nép szimbóluma. És aligha tévedek, ha azt gondolom: nemcsak az oroszoké. Őt, aki egész életén át szolgált, még a halála percében is szólítja a Szolgálat. A Gazda karját előrenyújtva mutatja, hol az ellenség. És Ruszlán felpattan és rohan. „A nyomában pedig ott repült az a szó, mely egyetlen jutalma volt minden szenvedésért és hűségért: – Előre, Ruszlán!... Előre!”

Szép könyv. Írta Georgij Vlagyimov 1963–1965-ben. Magyarra fordította Árvay János 1989-ben. A két utolsó mondatot újr fordította és fentebb idézte 1990 áprilisában

Kántor Péter

ELLENZÉKI ZENÉLÉS

Bartók Béla: *Huszonhét kórusmű két és három szólamra, a cappella*
Schola Hungarica, vezényel Dobszay László
Hungaroton SLPD 31 080

Aki muzsikus és emellett ellenzéki vonalon politizál, az egy muzsikus ellenzéki. Aki magán a zenélésen keresztül ellenzéki, az már egy ellenzéki muzsikus. A muzsikus ellenzéki legfeljebb az éppen fennálló politikai renddel áll szemben, az ellenzéki muzsikus viszont azal, ami lényegében minden modern politikai rendszerben azonos: a kultúrabefogadás államilag intézményesített szisztémájával. Mert hogy azt azért nem volna szabad elfelejteni: a modern társadalmak szabadságának kérdése nem a diktatúra–demokrácia közötti alternatívában dől el. Demokrácia és diktatúra nem antagonisztikus ellentétei egymásnak, sokkal inkább két, különböző hagyományból eredő uralkodási mód, amelyek mindketten ugyanarra az államhatalomra építenek. A különböző államformák szidása helyett éppen ezért sokkal helyénvalóbb magának az államnak a szidalmazása. Az állam működésének lényege, hogy az élet teljességét mint önmaga teljességét mutatja fel. Az államon kívül semmi sem létezhet, és ha valami mégis felbukkan, az államnak feltétlenül nyilatkoznia kell, el kell